

Ж.Ж. Күзембекова , Р.К. Акшолоқова*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: raigula57@gmail.com

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ МЕМЛЕКЕТТІК МӘРТЕБЕСІ: ҚАЗТЕСТ ЖҮЙЕСІ

Мақалада Қазақстан Республикасының тіл саясатының жаңа бағыттары мен басымдықтарын анықтаудағы, қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесін нығайтудағы ҚАЗТЕСТ жүйесінің маңызы мен рөлі туралы айтылды. Тіл саясаты күрделі үдерістерді қамтиды әрі оның анық, ашық механизмдері мен қатар, жасырын тетіктері де болады. Ғалымдар тілдік тестілеуді тілге қатысты мемлекеттік әрі саяси міндеттерді орындаудың жасырын құралына жатқызады. Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасына сай қазақ тілінен тест тапсыруға мемлекеттік қызметкерлер толық міндеттелетін болса, мемлекеттік тілдің әлеуметтік құндылығы (беделі) көтеріледі, ол өз кезегінде, тілдің ресми, қызметтік саладағы таралу аймағын кеңейтеді. Мемлекеттік қызметкерлердің қазақ тілін толық меңгеруі қызметкерлерге коммуникативтік мүмкіндіктер беруімен қатар, қазақ тілінің барлық салада толық қолданылуына жағдай жасайды. Қазақ тілінің қоғамның нақты қатынас құралына айналуына көмектеседі. Мемлекеттік тілді үйренудің нақты әрі материалды мотивациясы пайда болады. Ол қоғамдағы жоғары жағдай, қызметтік өсу, беделді топтың мүшесі болу секілді әлеуметтік факторлармен байланыстырылады. Мақалада осы мәселермен қатар, ҚАЗТЕСТ тапсырушылардың статистикалық деректері, тапсырушылардың пікірлері мен әзірлеушілердің мақсаты, тестінің құрылымы, тілдік тестілеу және тіл саясаты ұғымдарының теориялық негіздері, өзара қатынасы талданды.

Түйін сөздер: мемлекеттік тіл, тіл саясаты, ҚАЗТЕСТ жүйесі, тілдік тестілеу.

Zh.Zh. Kuzembekova, R.K. Aksholakova*

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: raigula57@gmail.com

State Status of the Kazakh Language: KAZTEST System

The article discusses the importance and role of the KAZTEST system in determining new directions and priorities of the language policy of the Republic of Kazakhstan, increasing the status of the Kazakh language as the state language. Language policy involves complex processes and has both clear and open and hidden mechanisms. Scientists call language testing a hidden tool for achieving government and political goals related to language. According to the concept of development of language policy in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029, if civil servants are required to take tests in the Kazakh language, the social value (prestige) of the state language will increase, which, in turn, will expand the area of distribution of the language in the official, official sphere. Full command of the Kazakh language by civil servants not only provides communication opportunities for employees, but also creates conditions for the full use of the Kazakh language in all spheres of life. This approach will help the Kazakh language become a real tool of communication in society. Real and material motivation to study the state language will appear. It is associated with such social factors as a high position in society, professional growth, and belonging to a prestigious group. In addition to these issues, the article analyzes the statistical data of KAZTEST test takers, the opinions of test takers and the goals of the developers, the structure of the test, the theoretical foundations and the relationship between the concepts of language testing and language policy.

Key words: state language, language policy, KAZTEST system, language testing.

Ж.Ж. Кузембекова, Р.К. Акшолоқова*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: raigula57@gmail.com

Государственный статус казахского языка: система КАЗТЕСТ

В статье рассматривается вопрос о значении и роли системы КАЗТЕСТ в определении новых направлений и приоритетов языковой политики Республики Казахстан, укреплении

статуса казахского языка как государственного. Языковая политика включает в себя сложные процессы и имеет как явные и открытые, так и скрытые механизмы. Ученые называют языковое тестирование скрытым инструментом для выполнения государственных и политических задач, связанных с языком. Согласно концепции развития языковой политики в Республике Казахстан на 2023-2029 годы, если всех государственных служащих обязать сдавать тестирование по казахскому языку, социальная ценность (престиж) государственного языка повысится, что, в свою очередь, расширит ареал распространения языка в официальной, служебной сфере. Полное владение казахским языком государственными служащими не только предоставляет коммуникативные возможности работникам, но и создает условия для полноценного использования казахского языка во всех сферах жизни. Такой подход поможет казахскому языку стать настоящим инструментом коммуникации в обществе. Появится реальная и материальная мотивация к изучению государственного языка. Оно связано с такими социальными факторами, как высокое положение в обществе, профессиональный рост, принадлежность к престижной группе. Помимо этих вопросов, в статье проанализированы статистические данные тестируемых КАЗТЕСТ, мнения тестируемых и цели разработчиков, структура теста, теоретические основы и взаимосвязь понятий языкового тестирования и языковой политики.

Ключевые слова: государственный язык, языковая политика, система КАЗТЕСТ, языковое тестирование.

Кіріспе

1997 жылғы қабылданған «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» заңының 4-бабына сай, «мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі» (Заң). Сәйкесінше, кез келген қызмет қазақ тілін білу талабын қоя алады. Сондықтан 2006 жылдан бері жүргізілетін ҚАЗТЕСТ-тің қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі бейнесін қалыптастыруға және тілдің өміршендігін айқындауға үлесі бар. Бүгінгі мақалада осы мәселені талдап көреміз. Біз ҚАЗТЕСТ жүйесінің тіл саясатындағы рөлі мен тілдік жоспарлауға әсері туралы әңгімелейміз. Жалпы, тіл саясаты нормативтік құжаттар мен оқу бағдарламаларының, тілдік жағдайды реттеуге қатысты жоспарлы шаралардың көмегімен ашық жүргізілуі мүмкін. Бірақ тіл саясатының жасырын құралдары да болады. Міне, тілдік тестілеу жүйесін тіл саясатының жасырын құралының бірі деп есептейміз. Ол тіл саясаты, қоғам және білім беру жүйесі арасындағы дәнекер.

Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ҚР Үкіметінің 16.10.2023 жылғы № 914 қаулысымен күшін жойып, Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы бекітілді. Оның жобалық

мәнінде тіл саясатын әдістемелік қамтамасыз ету жұмысындағы проблемалардың қатарында «мемлекеттік қызметшілер мен қызмет көрсету саласы т.б. қызметкерлерге қызметке орналасу барысында ҚАЗТЕСТ жүйесі арқылы тест тапсыру міндеттелмеген» мәселесі бар. Сәйкесінше, ҚАЗТЕСТ сертификатын талап ететін қызметтер тізімін көбейту оны мемлекеттік тілдің функционалды таралымын кеңейтудің тетігі ретінде қарастырылатынын меңзейді. Еліміздегі мемлекеттік тілді меңгерген тұлғалардың үлесін қазіргі 81 пайыздан 2029 жылы 84 пайызға жеткізу жоспарланыпты. Соның ішінде ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша мемлекеттік тілді В1 деңгейінде меңгерген мемлекеттік қызметтер ұсынатын ұйымдар қызметкерлерінің, сондай-ақ ұлттық компаниялар қызметкерлерінің үлесін қазіргі 37 пайыздан 2029 жылы 43 пайызға, ал мемлекеттік тілді В2 деңгейінде меңгерген мемлекеттік қызметшілердің үлесін 35 пайыздан 50 пайызға көтеру көзделіп отыр. Сондықтан тілдік тестілеу мәселесі қазақ тілі өзінің деңгейіне сай қызмет ететін дәрежеге жеткенге дейін жұмыс жүргізу механизмі ретінде өзекті бағыт болып қалады, өйткені ол тілдік жағдайды өзгертуге, қазақ тілінің өміршендігін ұзартуға әсер ететін тетік ретінде маңызды.

Тілдік тестілеу ең алғаш Еуропа елдерінде дайындалып, қолданысқа енгізілді, Еуроодақ құжаттарына сай, тілдерді меңгеру жеке әлеуметтік топтардың артықшылығы емес, адамның негізгі құқығының бірі ретінде қарастырылады. Өйткені тіл – Еуропаны

біріктіретін, демократиялық азаматтық қоғам құрып, құқықтық мемлекетті дамытуға, теңдік пен әлеуметтік-мәдени ептілікті, толеранттылық пен интеграцияны қалыптастыруға мүмкіндік беретін құрал (Ахола, Башарин, Башмакова, 2017: 81). Сәйкесінше, Қазақстан Республикасында да халықты ұйыстыратын, бірлік пен түсінушілікті ұстап тұратын механизм ретінде мемлекеттік тілді алу қажеттілігі туралы айтылып жүр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мақаласы тілдік қарым-қатынастарды реттейтін нормативтік актілер мен ғылыми еңбектерді негізге алып жазылды. Тестілеу жүйесін тілді меңгеру деңгейін анықтау үдерісіне енгізудің әлемдік тәжірибелері талданды. ҚАЗТЕСТ жүйесінің ресми сайтына жүктелген тестілеу жүйесіне, оның артықшылықтары мен жүргізілу барысына, өзгерістеріне қатысты мақалалармен таныстық.

Мақалада ғылыми және лингвистикалық зерттеулердің стандартты әдістер мен тәсілдер жиынтығы қолданылды. Дәлірек айтсақ, ғылыми әрі теориялық материалды жинап, сұрыптау, компоненттік және контекстік талдау, интроспекті әдістер жұмысымыздың мақсаттары аясында қорытынды шығаруға мүмкіндік берді.

Әдебиеттерге шолу

Тілдік білікті тестілеу негізінде анықтау біраз елде XX ғасырдың екінші жартысында дамығанымен, тестілеу ғылыми жаңалық емес, тіптен, Көне Қытайда сарай қызметшілерін тілдік тестілеу негізінде жұмысқа қабылдау тәжірибесі болған. Ағылшын тілін білу деңгейін тексеретін ең танымал тестілер – IELTS 1980 жылы және TOEFL 1962 жылы пайда болған. 1992 жылы орыс тілі бойынша Сертификациялық тестілеу орталығы құрылған. Осы және өзге тестілеу жүйелерінің нормативті, мазмұндық, құрылымдық стандарттарын әзірлеумен және талқылаумен айналысатын қауымдастықтар бар (ALTE, ILTA, EALTA және т.б.). Тілдің өміршеңдігі мен тестілеу жүйесінің арақатынасын, соның ішінде қазақ тілінің мүмкіндіктерін арттырудағы ҚАЗТЕСТ-тің үлесін сөз еткенде, тестілеу терминінің мазмұны мен қойылатын талаптарын шолып өткенді жөн көрдік. Өйткені терминнің мағыналық ерекшелігін анықтау барысында тілдің өміршеңдігін, дұрыс қолданылуын және дамуын жоспарлайтын

тіл саясатына интеграциялану мүмкіндіктерін көреміз.

Тұлғаның тілдік білімі мен коммуникативтік дағдысын анықтау мақсатында тілдік немесе лингводидактикалық тестілер қолданылады. ҚАЗТЕСТ жүйесін лингводидактикалық тест ретінде анықтай аламыз. Аталмыш ұғымды ғылыми айналымға енгізген В. Коккота оны «талаптарға сай дайындалған, сапалық көрсеткіштерін анықтау мақсатында алдын ала қолданыстан өткен және тест тапсырушылардың тілдік және/немесе сөйлеу құзиреттерін анықтауға мүмкіндік беретін тапсырмалар кешені» деп анықтайды (Коккота, 2009. 25). Осы анықтама лингводидактикалық тесттің маңызды сипаттамаларын қамтиды. Тест жүйесінің белгілі мақсаты мен нысаны, жүйе құраушы белгілері, нәтижелерді есептеу мен негіздеудің қалыптасқан тәсілі болады. Тестілеу жүйесі тест тапсырмаларының көмегімен бақылау немесе оқыту формасын меңземейді, ол бірнеше сатылардан тұрады: жоспарлау, тапсырмаларды құрастыру, қолданысқа енгізу, сынақ формада жүргізу, нәтижелерін бақылау, шынайылығын, тапсырмалардың валенттілігін анықтау секілді жұмыстар жүргізіледі. Тестілеудің табиғатына қатысты француз философы, мәдениеттанушысы, тарихшысы М. Фуконың пікірі қызық, ол «барлық емтихан шаралары – билік пен бақылаудың символдары» дейді (Фуко, 1999: 165.). Тестология саласындағы танымал ғалым Е. Шоухами осы пікірді қолдап, тестінің билік құралына айналуына жол беретін 6 фактор бар екенін айтады, олар:

1) Тестілеуді қолында билігі бар қоғамдық институттар ұйымдастырады. Тест тапсырушылар қолданылатын тестінің түрі мен мазмұнын бақылауда ұстайтын ұйымдардың әдістеріне бағынады. Тапсырмалар білім беру жүйесі, үкімет немесе қоғам маңызды деп есептейтін мәселелерге құрылады, сәйкесінше, тестіден нашар нәтиже көрсету адамның білім беру немесе кәсіби саладағы мүмкіндіктерін азайтады.

2) Тестілеу ғылыми тіл негізінде жүргізіледі. Статистиканы қолдану мен емтиханды және тестіні ғылыми терминдермен беру үдерістің беделін арттырады, сол себепті қоғам тестілеу жүйесі «әділ әрі дұрыс», «сенуге болады» деген қорытынды шығарады, бірақ бұл шындыққа жанаса бермеуі мүмкін.

3) Тестілерде масс-медиа құралдарына тән сандар тілі қолданылады. Баяндамада сандарды келтіру оның салмақтылығын арттырады.

4) Коммуникацияның жазбаша формасы пайдаланылады. Коммуникацияға құрылмаған жазбаша тестіні қолдану үдеріске ғылыми сипат береді. Тест тапсырушының білімі бағаланғанымен, сол білімді жеткізу қабілеті бағаланбайды. Бірақ автордың осы ойымен келісе алмаймыз, өйткені тестілердің шынайы коммуникацияға құрылатын айтылым бөлігінде тест тапсырушы берілген тақырып аясында өз ойымен бөліседі, емтихан қабылдаушының қосымша сұрақтарына жауап береді. Бұл өз ойын, ақпаратты, білімін жеткізу қабілетін көрсете алады. Дегенмен, осы бөлім тестілердің барлығында кездеспеуі мүмкін, өйткені тест тапсырушы мен қабылдаушының тікелей қарым-қатынасын ұйымдастыру қосымша материалдық, уақыт секілді ресурстарды талап етеді. Ғалым осы тұрғыдан айтса керек.

5) Құжатқа сенім білдіру. Әр қатысушының тестілік нәтижелері жазылып, құжат толтырылады. Жазбалары арнайы папкаға салынады. Қажет болған жағдайда өзге қатысушының нәтижесімен салыстыруға болады. Бұл тұлға туралы қалыптасқан, тұрақты пікірді білдіреді (permanent record of the person).

6) Тестілер объективті форматтарды қолданады. Сұрақ беріледі, оның «дұрыс» жауабы алдын-ала белгілі болғандықтан, «ақиқат» сол сұрақтың өзінде. Ашық форматтағы сұрақтар мен тапсырмалардың жауаптары да «шектеулі» болады.

Е. Шоухамидің пікіріне сай, қоғамда орталықтанған білім беру жүйесі бар кезде мемлекеттік деңгейдегі тестілерді жүргізушілер (ұйымдастырушылар) бақылаудың ерекше құралына ие болады. Бұл бақылау жоғары білімге қолжетімділікті, оқу жоспарлары мен бағдарламаларды жалпы ұлттық көлемде орындату мүмкіндігін, педагогикалық қызметтің тиімділік критерийлерін анықтауды қамтиды (Shohamy, 2001: 20-24). Осы орайда, тілдік тестілеудің маңызы мен беделін арттыратын әрі оны тіл саясатының құралына айналдыратын сипаты ретінде оның ақылы форматта жүргізілетінін айтқымыз келеді. Ақылы болғандықтан, тест тапсырушының ниеті мен сәтті тапсыруға деген құлшынысы артады. Тест нәтижелері тест тапсырушының шынайы тілдік мүмкіндіктерін көрсете алмауы мүмкін. Өйткені тест тапсыру барысындағы әртүрлі факторларды ескеру қажет. Мысалы, тест тапсырушының денсаулығындағы қиындықтар ойын жинақтауға кедергі келтіруі мүмкін немесе басқа дүниелерге

аландап, ойынан жаңылуы ғажап емес. Тест нәтижесі мен тілдік білім арасына теңдік белгісін қоюға қарсымыз.

Тілдік тестілеу тіл саясатының құралы ретінде, оның міндеттеріне жету жолында жемісті жұмыс жасай алады. Жалпы, тілдік тестілеу – қолданбалы лингвистикадағы негізгі мәселелердің бірі. Оның практикалық мақсаты айқын: әртүрлі шарттардың қатаң әрі анық талаптарына (уақыт, құны, қолжетімділігі және т.б.) жауап бере алатын тестілерді дайындау әрі қолданысқа енгізу, ол өзге де нәтижесін ұстап көре алатын күрделі жұмыстар іспетті. Пайдалы әрі материалды өнім береді. Тестілерді дайындау үшін қажетті тәжірибе техникалық сипатқа ие, сондықтан тілдік тестілеуді мамандандырылған және техникалық қиын сала ретінде қабылдауға болады. Тестілердің шынайы нәтиже беру теориясы да күрделі еңбекті қажет етеді. Оның өзектілігі, уақыт кеңістігіндегі маңызды әрі қызықты мәселелерге құрылуы да тест авторларына қосымша міндеттер жүктейді. Тілдік тестілер маңызды, жоғары таптық әлеуметтік топтың мүшесі болуға мүмкіндік беріп, азаматтық әлеуметтік мәртебесін айқындауға, өзгертуге әкеледі. Тестілерді тіл саясатының негізгі мықты құралы қатарына жатқызудың да себебі осында, оның әлеуметтік кластар дайындап, білімді анықтау арқылы білім беру мен қоғамда маңызды рөл ойнайтын құрал екенін айтып өтуге болады. Тест білімді өлшеу секілді мақсаттың аясынан шығып кететін әлеуметтік аспектілерге қатты әсер етеді. Оны әлеуметтік шындыққа, идеологияға, саясатқа, экономикаға және саяси бағдарламаларға тәуелді жабдық ретінде қабылдау керек. Спирман тестілік материалдың статистикалық сипатына ерекше мән берді. Тест үшін маңызды фактор бір тестінің деректерінің екіншісінің деректерімен немесе объективті критерийлермен корреляциясы деп есептеді (Spearman, 1904: 215)

Тестілеудің нәтижесі адамның қабілеті мен білім көрсеткіші ретінде қабылданады. ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша тілдік білімді бағалау коммуникативтік күзінетті өлшеудің объективті құралы, ол тест тапсырушының тұрғылықты жеріне, бағалау уақытына, тілді оқу формасы мен нысанына қарамайды. Тілді білу деңгейін тестілеу арқылы бағалау бағалаудың жеке тәсілі ретінде бұрыннан көп елде қолданылып келеді (Лекич, Сулейменова, Кузембекова, 2019: 28).

Т. Намара тілдік тестілерді әлеуметтік және саяси мақсаттарда қолданудың теориялық және

техникалық қиындығын ескере отырып, тілдік тестілеудің нәтижелерін тексеру мен шындыққа сай келу теориясын жіктеп көрсетеді: 1) тар мағынада әлеуметтік мақсаттарға қарамастан, тілдік тестілердің шынайылығы оның сапасына тәуелді. Бұл ыңғай тест нәтижелерінің маңыздылығын бағалауға жағдай жасайтын техникалық құралдарға мән береді. Тілдік тестілеуге қатысты айтқанда сыни ойлауға қарағанда жұмыс жасайтын тілдік тестілерді дайындауға қойылатын іргелі талаптар маңызға ие. Бұл тілдік тесттің әлеуметтік ортасы маңызды емес дегенді білдіреді. 2) Кең мағынада тестілер мен шынайылықты сәйкестендіру арқылы саяси қадамдар мен әлеуметтік әрекеттер қалыптастыру. Дайындалған тестілік материал мақсатқа қызмет етеді, оның құндылығы сыналуды немесе қорғалуы мүмкін. Көп жағдайда тілдік тестілеу қолданбалы лингвистика аясында өзге салалар мен бағыттардан жеке өмір сүреді (McNamara, 2010). Тестілеу табиғаты бойынша математикалық бағыттарға жақын. Өйткені алдын-ала берілген өлшем негізінде нәтиже шығаруға негізделген. Ой еркіндігін де, тест тапсырушының тілдік қолданыстарын да өлшейтін критерийлері белгілі.

Тілдік тестілеуді құру мен дайындау барысында стандарттар арқылы көрініс беретін саяси ұстанымдар маңызды рөл ойнайды. Бұл тілдік тестілеудің табиғатын өзгертіп тұрады. Тестілеу үдерісі бейтарап болмайды. Өйткені ол тест тапсырушылар мен дайындаушылардың өмірін құрайтын мәдени, әлеуметтік, саяси, білім беру және идеологиялық бағдарламаларының өнімі. Саяси мәнмәтінде алсақ, тест тапсырушылар – тіл саясатының субъектілері.

Нәтижелер мен талқылаулар

Еліміздегі ҚАЗТЕСТ жүйесінің ресми сайтында ол «Қазақстан Республикасы азаматтарының және Қазақстан Республикасы аумағында әртүрлі қызмет түрлерімен айналысатын шетел азаматтарының қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалау жүйесі» деп анықталған. 2006 жылдан бері ҚАЗТЕСТ тапсырмасын 500 мыңдай адам орындаса, «Болашақ» шәкіртақысына үміткер 21 мыңнан астам білім алушы тестіні тапсырған. Қазақстанның жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелерінің лингвист, әдіскер, тестолог мамандары 200 мыңнан астам тестілік тапсырма дайындап, жүйеге енгізген. Мақаланы жазу барысында тестілеу жүйесіне қатысты ғаламтор

желісіндегі тапсырушылардың пікірлерімен таныстық. Көпшілігі танымал халықаралық IELTS тестімен ұқсастықтарын, сәтті тапсыру үшін грамматикалық мәселеден бөлек, фондық білімнің қажеттілігін айтады. ҚАЗТЕСТ 5 блок бойынша тапсырылады, басында тыңдалым, лексика-грамматикалық, оқылым, жазылым бөліктері ғана болса, 2018 жылдан бастап, айтылым бөлігі де қосылды, жалпы 100 тапсырма беріледі. Оның ішінде, тыңдалым бөлігі бойынша 20 тапсырмадан, лексика-грамматикалық және оқылым бөліктері 40 тапсырмадан (әрқайсысы), жазылым бөлігі 2-4 тапсырмадан және айтылым бөлігі 1-2 тапсырмадан құралған. Орындауға берілетін уақыт мөлшері – 100 минут. Осы орайда сайттағы кей мәліметтерді жаңарту қажеттілігін айта кеткен жөн. Мәселен, сайттың басты бетіндегі ҚАЗТЕСТ жүйесі туралы бөліміндегі статистикалық мәліметтер 2018 жылғы көрсеткіштермен тұр әрі тестінің құрылымы ескі форматта (4 блок) көрсетілген. Тестілеу жүйесінің әр бөлімі бойынша сұрақтардың кем дегенде 60 пайызына дұрыс жауап берілсе, сертификат табысталады. А1, А2 деңгейінің сертификаты 2 жылға, В1, В2 деңгейінің сертификаты 3 жылға, ал С1 деңгейінің сертификаты 5 жылға жарамды. Тест тапсыру бойынша жарық көрген арнайы оқу-әдістемелік кешендер бар. ҚАЗТЕСТ жүйесін әзірлеушілер оның халықаралық өзге тестілерден ерекшелігін былай көрсетеді: «басты ерекшелігі – тест тапсырушы тұлғаның әлеуметтік-мәдени құзыретін айқындау. Тест тапсырушы қазақ тілін тек қатысым құралы ретінде ғана емес, сол тілді қолданушы қазақ ұлтының мәдениетін, салт-дәстүрін, ұлттық дүниетанымын түсіну, білу тұрғысынан да игергенін көрсете алуы тиіс (KazakhTest). Осы ерекшелігі де ҚАЗТЕСТ жүйесінің тіл саясатының бір бөлігі екенін дәлелдей түседі.

Осы уақытқа дейін ҚАЗТЕСТ-ті міндетті түрде тапсырып келгендер:

- «А» корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметінің кадрлық резервіне үміткерлері;
- Халықаралық «Болашақ» стипендиясына үміткерлер;
- «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ мұғалімдері;
- Қазақстан Республикасы ҰҚК-нің академиясына үміткерлер;
- Президенттік жастар кадр резервіне үміткерлер [<https://www.testcenter.kz/kaztest/>].

Қазақстанда мемлекеттік тіл бойынша тестілеуді енгізудің өзі тіл саясатын жүргізу

спецификасымен байланысты. Оның да бірнеше бағытта құрылатынын айта кеткен орынды. Қазақстанның тілдік жағдайын көп тілді мемлекеттің тіл саясаты аясында реттеледі дей аламыз. Сондықтан тіл саясатының дамуының бірнеше негізгі сипаты (бағыты) болады, олар:

– плюрализм: тіл саясатының әмбебап қасиеті, аз этностардың мәдениеті мен тілін сақтап қалу ұмтылысымен сипатталады. Этностың тілдік, мәдени және діни мәселелерін реттеу кезінде мейлінше еркіндік беріледі;

– демократизация: бақылау және заңдылықты қамтамасыз ету мақсатында, тілдер мен мәдениеттердің даму және өз функцияларын атқару үдерістерін реттеу үшін қандай да бір қоғам аясында конвергентті механизмді тізбекті түрде дайындауды білдіреді. Тіл саясатында демократиялық ұстанымдар тілдер мен мәдениеттердің қызмет етуі үшін құқықтық кепілдікті қорғау үшін ғана емес, этникалық, әлеуметтік, мәдени және тілдік жанжалдарды жою мақсатында қолданылуы керек.

– интеграция: бір қоғамның әртүрлі этно-тілдік топтары арасындағы қарым-қатынасты біріктіруге және реттеуге, олардың ерекшеліктерін, соның ішінде мәдениеті мен тілін сақтап қалуға мүмкіндік беруге бағытталған конвергентті үдеріс. Осындай мәдени-тілдік интеграцияның (немесе жаһанданудың) конвергентті механизмі кей политілді мемлекеттерде мәжбүрлеу, әлеуметтік саяси құрылымның, мүдделер мен мақсаттардың, құндылықтардың ұқсастықтары мен өзара тиімділігі негізінде жүзеге асырылуы мүмкін, бұл жағымсыз конвергенцияға алып келеді. Қазіргі кезде мемлекетаралық интеграция экономикалық және саяси салада ғана емес, мәдени, этникалық және тілдік аспектіде де дамып жатыр. Бұл үрдіс жаһандық сипатқа ие, кереғар тұстары көп, тілдік нигилизм және глоттофагия секілді үрдістермен үйлеседі. Жалпы, плюрализм мен интеграция – қазіргі политілді кез келген мемлекеттің тіл саясатындағы негізгі модельдер және бір уақытта жүзеге асырылуы мүмкін. Оның элементтері Қазақстандық тіл саясатында да көрінеді. Тіптен, мемлекеттік тілді білу талабының қоғам мүшелеріне анық әрі жаппай қойылмауының себебі осы саяси модельдерден туындайды. ҚАЗТЕСТ жүйесінің мемлекеттік қызметкерлерге тапсыруға міндеттелуі де біраз уақытты талап етті. Тіл өте күрделі әрі «кесіп

түсетін» мәселе болғандықтан, мәселені шешу жолы мен ыңғайы сақтыққа құрылады. Елдің ахуалы жан-жақты ескеріледі.

– ассимиляция кезінде жекелеген тілдік топтар үстемдік құрушы этностың пайдасы үшін өз мәдениеттерінен, дәстүрлерінен және тілдерінен бас тартуға мәжбүр. Тәуелсіз политілді мемлекеттерде ассимиляция үдерісі жасырын түрде жүргізіледі, өкілі аз тілдік қауымдастықтың денационализациясына, өз бетінше өмір сүру құқығын таптауға бағытталған тікелей немесе жанама мәжбүрлеуге бағытталған шаралар қолданылады.

– сегрегация – нашар жағдайда өмір сүретін этотілдік қауымдастықты өзгелерден шеттету үдерісі. Сегрегация расалық дискриминацияның бір түрі, азаматтардың қандай да бір тобының ұлттық, тілдік, мәдени және діни, дәстүрлі және өзіндік тұрмыс-тіршілігі тұрғысынан құқықтарының шектелуі. Осылайша, ХХІ ғасырда политілді мемлекеттер алдында тіл саясатын дамытудың ерекше моделін дайындау бойынша стратегиялық проблемалар бар. Ол плюрализм, демократизация және интеграция немесе ассимиляция мен сегрегация секілді ішкі стратегиялық ерекшеліктерге құрылады (Бахнян, 2014: 77-78). Көп жағдайда мемлекет өзара түсінісу қажеттілігін қолдайтын күш ретінде мемлекеттік немесе іс жүзінде үстемдік құрушы тілді насихаттайды (Алпатов, 2014: 11). Осы орайда, көп ғалымдар тіл саясаты ашық түрде бір бағытта насихатталғанымен, жасырын түрде өзге бағытта жүргізілуі мүмкін екенін мойындайды. Ол политтехнологияларға құрылады.

Д.А. Черничкин Қазақстан Республикасының тіл саясатын 5 кезеңге бөліп көрсетеді, қысқаша айтсақ, 1) қазақ тілінің кең таралуынан қазақ және орыс тілдері арасындағы қолдану теңдігін қалыптастыруға дейінгі кезеңі (1989-1995 жж.), 2) қазақ тілінің басымдығын қалыптастыру кезеңі (1996-1999 жж.), 3) қазақ тілінің мәртебесін айқындап, тіл саясатындағы және ұзақ мерзімді жоспарлаудағы балансты сақтау кезеңі (ХХІ ғасыр), 4) қазақ тілін латын графикасына ауыстыру кезеңі, 5) қазақыландыру саясаты (Черничкин, 2022: 110-112). Қазақстан үкіметінің тіл саясатын талдап қарасақ, күш пен ресурстың басым бөлігі қазақ тілін жандандыруға және қолданысын арттыруға, оны мемлекеттік басқару және қоғамдық өмірге енгізуге бағытталған (Бекмурзаев, 2020: 11).

1-кесте – 2017-2019 жылдары ҚАЗТЕСТ тапсырушыларының дерегі (Әділбекова, 2021)

Жылы	Тапсырушылардың саны	Мемлекеттік қызметкерлер	Мемлекеттік қызмет көрсететін мекемелердің қызметкерлері
2017	94 мыңға жуық	Тест тапсырушылардың 27 пайызы	Тест тапсырушылардың 30 пайызы
2018	73 мыңға жуық	Тест тапсырушылардың 33 пайызы	Тест тапсырушылардың 53 пайызы
2019	38 мыңға жуық	Тест тапсырушылардың 40 пайызы	Тест тапсырушылардың 49 пайызы

2023 жылғы 1 қаңтардағы дерекке сай, Қазақстан Республикасында 83237 мемлекеттік қызметкер бар. Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасына сай олардың барлығы ҚАЗТЕСТ тапсыратын болса, ел тұрғындарының (2023 жылғы 1 желтоқсандағы дерек бойынша 20 014 575 азамат бар) 0,416 % пайызы міндетті түрде мемлекеттік тілді білу деңгейі бойынша тестілеуден өтеді. «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелдік оқу орындарына бару мақсатында тест тапсыратындарды да, өзге категориядағы қазақ тілі бойынша тест тапсыру міндеттелген тұлғаларды да ескерсек, бұл жағдай тілдің таралуына оң әсер етеді, азаматтардың қазақ тілін білу деңгейі шынымен көтеріледі. Мемлекеттік қызметкерлердің білім және мәдени деңгейіне қарап, қоғамның өркениеттілігі туралы пікір қалыптастыруға болады. Қызметкердің тілдік құзіреті заң, жоппар, шешім және ереже секілді құжаттардың мазмұнын оңай түсініп, мәтіннен қажетті ойды табуға мүмкіндік береді (Биженова, 2010: 40). Көріп отырғанымыздай, мемлекеттік қызметкерлердің қазақ тілін білу деңгейі құжаттардың мемлекеттік тілде жүргізілуіне тікелей әсер етеді. Қазақ тіліндегі құжаттар көбіне орыс тіліндегі баламасы негізінде дайындалатын аударма мәтін болғандықтан әрі оны тексеру мен түзетуге көп қызметкердің тілдік деңгейі жетпегендіктен, қазақ тілінде түсініксіз мәтіндер, құжаттар көбейді. Қазақ тілін білу мемлекеттік қызметте кәсіби мансап құрғысы келетін азаматтар үшін интеграциялық, орындалуы міндетті механизм қызметін атқарады. Өйткені нақты материалдық мотивация пайда болады. Қызметінен айрылу, кәсіби мансапта жоғарылай алмау секілді шарттар тұлғаға «рухани әңгімеден» гөрі көбірек әсер етеді. Өйткені қазақ тілін білу (тест тапсыру) әлеуметтік жақсы, табысты өмірмен ассоциацияланатын болады.

Сондықтан еліміздегі тіл саясатын жүзеге асырып, мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейту міндеттерін орындаудағы ҚАЗТЕСТ жүйесінің рөлі арта түседі. Өйткені тестілеу жүйесі – қазақ тілінің үстемдігін арттыратын механизмдердің бірі.

Тест жүйесінің тілді үйренудегі бірізділік пен сауаттылықты сақтауға әсері туралы да айта кетейік. Өйткені тапсырмалар тілдің қалыптасқан, әдеби нормаларына сай дайындалады. Дайындаушылар – тіл мамандары мен әдіскерлері. ҚАЗТЕСТ тапсыру мақсатында қазақ тілін оқыған адам тілдің грамматикалық заңдылықтары мен өзіндік ерекшеліктеріне мән береді. Стандартты, ережеге сай жауап беруге, академиялық қазақ тілін қолдануға тырысады. Ғаламтордағы ҚАЗТЕСТ тапсырғандардың пікірлерінің арасында «қазақша кітаптар оқу керек, дәстүрді аздап білу керек» деген кеңестерді көрдік. Бұл тестілеудің тіл арқылы ұлттың популяциясын жүргізіп жатқанын көрсетеді. Практика идеологияға әсер етеді. Е. Шохами «тілдік тест идеология мен практиканың ашық, демократиялық және келісілген дәнекері болуы тиіс» деген пікір айтады (Shohamy, 2007: 123).

Қорытынды

Кез келген этностың өзіне қатысты түсінігі оны біріктіретін негізгі фактор деп ойлаймыз. Аталмыш түсінікті өзіндік сәйкестендіру деп те атауға болады. Егер тұлға өзін қандай да бір этностың өкілі ретінде мойындамаса, оны тіл, мәдениет секілді бірліктер де мойындата алмайды. Ал өзге ұлт өкілдерін алмағанда қазақтардың арасында да өзін этникалық сәйкестендірудің қазақпен байланысы жоқ екенін көреміз. Бұл жерде айтпағымыз «мен қазақпын» деп ұлтын мойындау ғана емес, жан дүниесімен қазақ екенін мойындап, қазақы танымға оралуы, ұлттық ерекшелігін мақтаныш көруі, тілін қадірлеуі әрі

күнделікті өмірде қолдануға тырысуы, саналы түрде «мен қазақпын» дей алуы. Ол үшін қазақ тілімен келетін пайданы сезінуі де маңызды рөл атқарады. Балаға «осы жұмысты бітірсең, тәтті алып беремін» дегендей мотивациялық әңгіменің әсер ететінін білеміз. Тіл мәселесінде де осы сызба жұмыс жасайды. Қазақ тілді тұлға беделді, кәсіби мансапта нәтижеге жеткен, әлеуметтік жағдайы жақсы болса әрі өзге тілді азаматта да мемлекеттік тілді білу арқылы биік жетістіктерге жетіп, Қазақстанда үйлесімді дамуға болады деген түсінік қалыптасса, қазақ тілінің өмір сүру көрсеткіштерінде оң өзгеріс байқалады. Осы өзгерістерге үлес қосатын ҚАЗТЕСТ жүйесіне дайындалу тұлғаға келесі артықшылықтарды береді: 1) қазақ тілінің грамматикалық құрылымын норма мен ережелерге сай меңгереді, тілдің әдеби, ғылыми формаларында сөйлеу мүмкіндігін алады, 2) фондық білімі кеңейеді, қазақ халқының төл мәдениеті мен өнері, халықтың тұрмыстық ерекшелігі мен

өмір сүру ортасы (табиғат факторлары) және т.б. бойынша жаңа ақпараттарға ие болады, осындай жан-жақты білім тұлғаның кейінгі өміріне, тұлғалық өсуіне, көзқарасының өзгеруіне оң әсер етуі мүмкін, 3) коммуникативтік құзірет дамиды, өйткені тыңдалым, айтылым бөлімдеріне дайындық барысында қазақ тіліндегі аудио материалдарды, тіл иелерінің сөйлеу үлгісін көп тыңдайды, сәйкесінше жауап беру алу дағдысын қалыптастырады. Ал коммуникативтік құзірет жаңа заман тұлғасының ең маңызды көрсеткіштерінің бірі деуге болады. 4) жоғарыда айтылғандай, тілдік тестілеуден өту тұлғаға әлеуметтік беделді топтың өкілі болуға, басымдық алуға, материалдық игіліктерге жақындауға мүмкіндік береді. Ол адамның өмір сүру сапасын арттыратыны сөзсіз.

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант АР19678059).

Әдебиеттер

- «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» заңы [Электронды ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (Пайдаланылған күні 27.12.2023).
- Ахола С., Башарин А.А., Башмакова Н.И. Актуальные вопросы языкового тестирования. – Вып. 2. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2017. – 684 с.
- Коккота А. Лингводидактическое тестирование. – Москва: Высшая школа, 2009. – 259 с.
- Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы / пер. с фр. В.Наумова. – Москва: AdMarginem, 1999. – 480 с.
- Shohamy E. The Power of Tests: A Critical Perspective on the Uses of Language Tests. – London: Longman, 2001. – 208 p.
- Spearman C. 'General intelligence,' objectively determined and measured // The American Journal of Psychology. – 1904. – Vol. 15(2). – P. 201-293.
- Лекич М., Сулейменова Э., Кузембекова Ж. Функциональное чтение: теория и практика тестирования. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 156 с.
- McNamara T. The use of language tests in the service of policy: issues of validity // Dans Revue française de linguistique appliquée – 2010. – Vol.1. – p. 23.
- Мұқамбетқали М. ҚАЗТЕСТ тіл білуді қалай бағалап жүр? // «Ана тілі» газеті, 2018, №21(1435) [Электронды ресурс]. – URL: http://kazakhtest.kz/kz/work/publications_kaztect.php?ELEMENT_ID=559381 (Пайдаланылған күні 05.01.2024)
- Бахнян К.В. Модели языковой политики и социолингвистическая стратегия полиэтнических государств // Языковая политика и языковые конфликты в современном мире. – Москва, 2014. – С. 70-80.
- Алпатов В.М. Языковая политика в России и мире // Доклады международной конференции: Языковая политика и языковые конфликты в современном мире: международная конференция. – Москва, 2014. – С. 11-24.
- Черничкин Д.А. Языковая политика Республики Казахстан как механизм конструирования новой национальной идентичности // Южно-российский журнал социальных наук. – 2022. – Т.23. – №2. – С. 106-128.
- Бекмурзаев М. Языковая политика стран Центральной Азии [Электронды ресурс]. – URL: <https://cabar.asia/ru/yazykovaya-politika-stran-tsentralnoj-azii> (Пайдаланылған күні 03.01.2024)
- Әділбекова Ж.Б. Мемлекеттік тілді дамытудағы Қазтесттің орны мен мемлекеттік бағдарламаға сәйкес өткізілген тестілеу нәтижелері // Білім айнасы [Электронды ресурс]. – URL: <https://bilimainasy.kz/21-19-05-02/> (Пайдаланылған күні 05.02.2024)
- Бижкенова А.Е. Коммуникативные навыки как важнейшая составляющая профессионализма государственных гражданских служащих // Государственная служба. Вестник Координационного совета по кадровым вопросам, государственным наградам и государственной службе при Полномочном представителе Президента Российской Федерации в Северо-западном федеральном округе. – 2010. – №2. – С. 40-45.
- Shohamy E. Language tests as language policy tools // Assessment in Education. – 2007. – Vol. 14. – Iss.1. – P. 117-130.

References

- Ahola, S., Başarin, A.A., Başmakova, N.İ. (2017). Aktualnye voprosy iazykovogo testirovaniya [Current issues in language testing]. St. Petersburg. St. Petersburg State University Publishing House (in Russian)
- Alpatov, V.M. (2014) Yazykovaia politika v Rosii i mire [Language policy in Russia and the world]. Moscow. (in Russian)
- Adilbekova, J.B. (2021). Memlekettik tildi damytudaǵy Qaztestting ornı men memlekettik baǵdarlamaǵa saikes ótkizilgen testileu natıjeleri // Bilim ainasy [Electronic Resource]. – URL: <https://bilimainasy.kz/21-19-05-02/> (Date of use: 05.02.2024) (in Kazakh)
- Bahnan, K.V. (2014). Modeli yazykovoi politiki i sotsiolingvističeskaia strategia polietnicheskikh gosudarstv [Models of language policy and sociolinguistic strategy of multiethnic states]. Yazykovaia politika i yazykovye konflikty v sovremennom mire [Language policy and language conflicts in the modern world]. Moscow. P. 70-80. (in Russian)
- Bekmurzaev, M. (2020). Yazykovaia politika stran Sentrālnoi Azii [Language policy of Central Asian countries] [Electronic Resource]. – URL: <https://cabar.asia/ru/yazykovaya-politika-stran-tsentralnoj-azii> (Date of use: 03.01.2024) (in Russian)
- Bijkenova, A.E. (2010). Kommunikativnye navyki kak vajneiṣaia sostavlıaısaia profesionalizma gosudarstvennyh grajdanskikh slujasjıh [Communication skills as the most important component of the professionalism of civil servants]. Gosudarstvennaya slujba. Vestnik Koordinatsionnogo soveta po kadrovym voprosam, gosudarstvennym nagradam i gosudarstvennoi slujbe pri Polnomochnom predstavitele Prezidenta Rossiiskoi Federatsii v Severo-zapadnom federalnom okruge [Public service. Bulletin of the Coordinating Council on Personnel Issues, State Awards and Public Service under the Plenipotentiary Representative of the President of the Russian Federation in the North-Western Federal District.]. Vol.2, P. 40-45. (in Russian)
- Chernichkin, D.A. (2022). Yazykovaia politika Respubliki Kazahstan kak mehanizm konstruirovaniya novoi nasonālnoi identičnosti [Language policy of the Republic of Kazakhstan as a mechanism for constructing a new national identity]. Yujno-rossiiskii jurnal sotsialnyh nauk [South Russian Journal of Social Sciences]. Vol.23, Iss.2, P. 106-128.(in Russian)
- Fuko, M. (1999). Nadzirat i nakazyvat: Rojdenie turmy [Supervise and Punish: The Birth of the Prison]. Moscow. AdMarginem. (in Russian)
- Kokkota, A. (2009). Lingvodidaktičeskoe testirovanie [Lingvodidactic testing]. Moscow. Higher education. (in Russian)
- Lekich, M., Suleimenova, E., Kuzembekova, J. (2019). Funkcionālnoe čtenie: teorıa i praktika testirovaniya [Functional reading: theory and testing practice]. Almaty. Kazakh University. (in Russian)
- McNamara, T. (2010). The use of language tests in the service of policy: issues of validity. Dans Revue française de linguistique appliquée. Vol.1, P. 23.
- Muqambetqalı, M. (2018). QAZTEST til biludi qalai baǵalap jur? [How does KAZTEST assess language skills?] [Electronic Resource]. – URL: http://kazakhtest.kz/kz/work/publications_kaztect.php?ELEMENT_ID=559381 (Date of use: 05.01.2024) (in Kazakh)
- «Qazaqstan Respublikasyndaǵy til turaly» zany [Law on language in the Republic of Kazakhstan] (1997). [Electronic Resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (Date of use: 27.12.2023) (in Kazakh)
- Shohamy, E. (2001). The Power of Tests: A Critical Perspective on the Uses of Language Tests. London. Longman.
- Shohamy, E. (2007). Language tests as language policy tools. Assessment in Education. Vol. 14, Iss.1, P. 117-130.
- Spearman, C. (1904). 'General intelligence,' objectively determined and measured. The American Journal of Psychology. Vol. 15(2), P. 201-293.

Авторлар туралы мәлімет:

Жанна Күзембекова – PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы (Алматы қ., Қазақстан, эл.пошта: zhanna_22list.ru);

Райгул Ақшолақова (корреспондент автор) – PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы қ., Қазақстан, эл.пошта: raigula57@mail.ru);

Түзетуден кейін мақаланың редакцияға түскен күні: 26 қаңтар 2024 ж.

Қабылданған күні: 15 ақпан 2024 ж.